

JE NEDOROZUMENIE MEDZI KOMPATIBILISTAMI A INKOMPATIBILISTAMI LEN VERBÁLNE?

TOMÁŠ KOLLÁRIK, Katedra logiky a metodológie vied, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, Bratislava, SR

KOLLÁRIK, T.: Is Disagreement Between Compatibilists and Incompatibilists Merely Verbal?
FILOZOFIA, 74, 2019, No 9, pp. 768 – 784

The goal of this paper is to show that disagreement between compatibilists and incompatibilists about compatibility of free will with determinism is merely verbal, since although one side of the dispute claims that free will is compatible with determinism, whereas the other side denies it, they in fact ascribe to the expression „free will“ a different meaning. One can thus accept both the compatibilist thesis as well as the incompatibilist thesis, as these two do not constitute a contradictory pair. My method consists in analysing the meaning of the phrase *being an ability to do otherwise* as a property of abilities and the meaning of the phrase *having an ability to do otherwise* as a property of agents. The outcome of conducted analysis enables me to make an unbiased comparison of necessary conditions which compatibilists and incompatibilists expect to hold if agents are to have the ability to do otherwise. It is shown, as expected, that these conditions are not the same.

Keywords: Ability – Ability to do otherwise – Determinism – Indeterminism – Compatibilism – Incompatibilism – Free will

V rámci diskusie o zlučiteľnosti slobodnej vôle a determinizmu môžeme identifikovať niekoľko pozícií. Podľa *inkompatibilizmu* slobodná vôľa a determinizmus nie sú zlučiteľné, pretože ak majú mať aktéri slobodnú vôľu, musia mať schopnosť konať inak. A táto schopnosť nie je zlučiteľná s determinizmom. Medzi *inkompatibilistami* sú takí, podľa ktorých slobodná vôľa existuje, a teda determinizmus je podľa nich nepravdivý. A sú medzi nimi aj takí, ktorí tvrdia, že determinizmus je pravdivý, a preto neexistuje nič také ako slobodná vôľa. Prví sa nazývajú *libertariáni* a druhí *striktní inkompatibilisti*.

Podľa *kompatibilizmu* sú determinizmus a slobodná vôľa zlučiteľné. V rámci *kompatibilizmu* môžeme rozlíšiť takisto dve pozície. Jedna z nich nemá zvláštny dôvod nesúhlasit' s *inkompatibilistami* v tom, že schopnosť konať inak nie je zlučiteľná s determinizmom. Títo *kompatibilisti* však dodávajú, že takto pochopená slobodná vôľa nie je nevyhnutná pre morálnu zodpovednosť a že existuje iný koncept slobodnej vôle, ktorý je

relevantný pre morálnu zodpovednosť.¹ Druhá pozícia kompatibilizmu tvrdí, že determinizmus je zlučiteľný so schopnosťou konať inak. Prvý typ kompatibilistu nie je s inkompatibilizmom v priamom spore, pretože neodporuje, a ani nemá záujem odporovať inkompatibilistickej téze, že schopnosť konať inak je nezlučiteľná s determinizmom. Iba dodáva, že existuje iný zmysel výrazu „slobodná vôľa“, ktorý je relevantný pre morálnu zodpovednosť, a keďže morálna zodpovednosť je to, na čom najmä záleží, tak si s týmto konceptom slobodnej vôle celkom dobre vystačíme. Zato druhý typ kompatibilizmu je s inkompatibilizmom v priamom spore, pretože tvrdí presne to, čo inkompatibilizmus zamietá, totiž že slobodná vôľa a determinizmus sú zlučiteľné. Svedok tohto sporu môže ľahko a z pochopiteľných dôvodov nadobudnúť dojem, že jedna strana *musí* mať pravdu. Ak je to tak, potom musia byť závery jednej zo strán založené na nesprávnej argumentácii.

Cieľom tejto práce je zaoberať sa myšlienkou, že tieto dve pozície netvoria spor, respektíve, že ich spor existuje len na úrovni výrazov jazyka, ale nie na úrovni významu. Keď budem ďalej hovoriť o kompatibilizme, vždy budem mať na mysli kompatibilizmus, ktorý je s inkompatibilizmom v priamom spore.

Postup práce bude nasledovný. Najprv prijmem neformálne vymedzenie determinizmu. Potom uvedieme Peter van Inwagenovu definíciu, ktorú formuloval, aby mohol vzápätí uviesť dosiaľ najznámejšiu a najvplyvnejšiu podobu inkompatibilistického argumentu, ktorý patrí do rodiny argumentov následku.

V ďalšej časti práci sa pozrieme na jednotlivé podoby kompatibilizmu a ich odpovediam na argument následku. Na tomto základe formulujem všeobecnú kompatibilistickú obhajobu tézy, že schopnosť konať inak je zlučiteľná s determinizmom. Potom sa budem zaoberať analýzou významu výrazu „byť schopnosťou konať inak“ ako vlastnosťou schopností, a tiež významom výrazu „mať schopnosť konať inak“ ako vlastnosťou aktérov. Až po definovaní výrazu „byť schopnosťou konať inak“ sa môžeme pýtať na podmienky, za ktorých je pravda, že aktér má schopnosť konať inak. Ďalej určím nevyhnutné podmienky, ktoré musia byť splnené, aby mal aktér schopnosť konať inak a porovnáam, čo k týmto podmienkam pridávajú kompatibilisti, respektíve inkompatibilisti. Záverom práce konštatujem, že kompatibilisti a inkompatibilisti majú iný pojem schopnosti konať inak a preto ich tézy netvoria spor.

Definícia determinizmu a argument následku

Na úvod práce treba povedať, že podrobnejší komentár k determinizmu, respektíve k jeho definovaniu priložíme neskôr.² Zatiaľ si vystačíme s neformálnym priblížením

¹ Pozri napríklad: Harry G. Frankfurt (1969), alebo Martin Fischer (2007).

² V tejto práci nie je priestor na to, aby sme sa venovali problémom súvisiacim s definovaním determinizmu. Pritom ide o veľmi dôležitú, a často podceňovanú tému, čo v závere práce stručne doložíme. Keby mal čitateľ záujem dozvedieť sa o tejto oblasti viac, môže to urobiť napríklad v článkoch Marka (2017) a Müllera a Placeka (2018). Marko ukazuje, že v súčasnej literatúre sa nezriedka jedna

podľa ktorého platí, že ak je svet deterministický, tak sú jeho minulosť a prítomnosť zlučiteľné len s jednou jedinou budúcnosťou. Takýto opis determinizmu je výhodný v tom, že je veľmi jednoduchý a názorný a preto je ľahké usúvzťažniť ho so znepokojením libertariánov. Títo filozofi vychádzajú z predpokladu, že slobodný aktér má na výber a to, čo si vyberie, závisí vo veľkej miere od neho. Obava týchto autorov by už teraz mala byť čitateľovi zrejmá – ako si môže aktér vyberať v deterministickom svete, keď je v ňom každé jeho konanie predurčené, a to nezávisle od jeho vôle? V deterministickom svete je vždy len jedna jediná cesta a ak sa nejaký aktér, ktorý ho obýva, nazdáva, že je slobodný, tak má subjektívny dojem – ilúziu, respektíve zdanie, ktoré však nemá nič do činenia so skutočnosťou.

Definícia determinizmu Petra van Inwagena je šitá na mieru pre potreby jeho argumentu následku. To je hlavný dôvod, prečo ju tu citujeme. Sama definícia pozostáva z dvoch bodov:

- a) Pre každý okamih času jestvuje proposícia, ktorá vyjadruje stav sveta v tomto čase.
- b) Ak A a B sú ľubovoľné proposície vyjadrujúce stav sveta v nejakých časových okamihoch, tak z konjunkcie A s fyzikálnymi zákonmi vyplýva B (1975, 186).

Definícia sa opiera o niekoľko pojmov: pojem proposície, pojem fyzikálneho zákona, pojem stavu sveta v okamihu a pojem vyplývania. Neodvoláva sa na princíp kauzality, podľa ktorého všetko, čo sa stane, má príčinu v nejakom predchádzajúcom stave. Existuje preto dobré vysvetlenie. Pojmy príčiny a účinku boli a sú predmetom častých kontroverzií. Keby definícia determinizmu bola formulovaná v týchto termínoch, mohlo by sa stať, že by sa kritická pozornosť autorov, ktorí nesúhlasia so záverom argumentu následku, presunula práve týmto smerom. To by znížilo účinnosť inkompatibilistovej argumentácie. Táto definícia je zároveň v súlade s našim neformálnym, a preto pomerne všeobecným vymedzením determinizmu. Predpokladajme, že nejaká proposícia o minulosti H vyjadruje stav sveta v nejakom dávnom minulom okamihu t . A nech v našom svete platia prírodné zákony L . Potom je z bodu b) zrejmé, že všetky proposície vyjadrujúce stav sveta v nasledujúcich okamihoch budú jednoznačne určené. Sú *logickým dôsledkom* konjunkcie L a H .

konceptia determinizmu označuje rôznymi názvami, respektíve že tie isté koncepcie sa označujú jediným názvom. Marko sa preto zaoberá konceptuálnou štruktúrou existujúcich koncepcií determinizmu a klasifikuje ich podľa identifikovaných konceptuálnych elementov. Müller a Placek porovnávajú viaceré známe postupy definovania determinizmu. Výsledkom uplatnenia rôznych postupov sú neekvivalentné koncepty determinizmu, ktoré môžu viesť k rôznym odpovediam pri klasifikácii fyzikálnych teórií na deterministické, respektíve indeterministické.

Argument následku

Van Inwagen uvádza argument opisom situácie, v ktorej sa rozhoduje o živote a smrti. Ak je niekto svedkom niečoho podobného, je len prirodzené, že k rozhodnutiu zaujme určitý morálny postoj. Vo van Inwagenovom príklade môže sudca čírym zdvihnutím ruky zabrániť trestu smrti usvedčeného zločinca. Predpokladajme, že P_0 je propozícia vyjadrujúca stav sveta v nejakom okamihu T_0 dávno pred narodením sudcu S . Propozícia P vyjadruje stav sveta v okamihu T a je nezlučiteľná s takým stavom vecí, v ktorom je pravda, že S má zdvihnutú ruku v T . L označuje konjunkciu prírodných zákonov do jednej propozície. argument následku postupuje takto:

1. Ak je determinizmus pravdivý, tak z konjunkcie P_0 a L vyplýva P .
2. Ak by S zdvihol ruku v T , tak by P bola nepravdivá.³
3. Ak je 2. pravda, tak ak S mohol zdvihnúť ruku v T , tak S mohol spôsobiť nepravdivosť P .
4. Ak S mohol spôsobiť nepravdivosť P a ak z konjunkcie P_0 a L vyplýva P , tak S mohol spôsobiť nepravdivosť konjunkcie P_0 a L .
5. Ak S mohol spôsobiť nepravdivosť konjunkcie P_0 a L , tak mohol spôsobiť nepravdivosť L .
6. Ale S nemohol spôsobiť nepravdivosť L .
7. Ak je determinizmus pravdivý, tak S nemohol zdvihnúť ruku v T (van Inwagen 1975, 191)

A keďže tento záver môžeme dosiahnuť pre ľubovoľné konanie, respektíve propozíciu, tak platí, že ak je pravdivý determinizmus, vždy môžeme konať iba tak, ako sme konali.

Ako som povedal, van Inwagenov argument následku vyvolal množstvo reakcií. Jedným z dôvodov je, že van Inwagen uvádza argument opisom situácie, v ktorej má sudca urobiť čosi, čo je v istom zmysle veľmi jednoduché a bežné – rozhodnúť sa medzi zdvihnutím a nezdvihnutím ruky. A argument sa končí záverom, že sudca na výber nemá. Ak má ruku na stole, tak ju ani nemohol zdvihnúť. Druhý dôvod, prečo argument následku vyvolal takú diskusiu, je to, o čom explicitne nehovorí – súvislosť, o ktorej sú mnohí presvedčení, že medzi morálnou zodpovednosťou a slobodnou vôľou je a podľa ktorej platí, že aktér je za svoje správanie morálne zodpovedný, iba ak by mohol konať inak. Argument následku však

³ Neskôr van Inwagen túto premisu mierne pozmenil: 2. *Nie je možné, aby S zdvihol v T ruku a P bola zároveň pravdivá* (van Inwagen 1983, 70). Nazdávam sa, že posun vo význame druhej premisy je z hľadiska podpory záveru irelevantný.

vylučuje, že aktéri takúto schopnosť niekedy majú – ak je pravdivý determinizmus. Ako by mohol sudca nie byť morálnu zodpovednosť za to, že nechal ruku na stole, keď ju nemohol zdvihnúť? A ako si mohol obžalovaný *zaslúžiť* trest smrti?

Kompatibilisti a význam výrazu „môct“

Kompatibilisti odmietajú 4. bod argumentu následku. Zamietli to, že ak má sudca schopnosť zdvihnúť ruku, tak má schopnosť urobiť konjunkciu *H* a *L* nepravdivou. Preto sa zdá, že spor inkompatibilistov a kompatibilistov je sporom o význam výrazu „môct“. A tento spor môžeme opísať tak, že kompatibilisti a inkompatibilisti dávajú odlišné odpovede na otázku: *Za akých podmienok strácajú aktéri svoje schopnosti?*

Vít Punčochář (2017) je zástancom kompatibilistickej pozície, ktorá vychádza z *podmienkovej analýzy (conditional analysis)* schopností. Jej prvú formuláciu môžeme nájsť už v prácach novovekých filozofov ako Thomas Hobbes alebo David Hume. Podľa podmienkovej analýzy má aktér schopnosť utekať vtedy a len vtedy, keď je pravda, že keby sa tak rozhodol, utekal by. Podľa tejto analýzy mať schopnosť znamená, že za určitých kontrafaktuálnych podmienok by táto schopnosť bola realizovaná. Je zaujímavé všimnúť si, ako podmienková analýza schopností nápadne pripomína analýzu dispozícií. Napríklad sklenený pohár má dispozíciu rozbiť sa vtedy a len vtedy, ak je pravda, že keby bol vystavený nejakým špecifickým podmienkam, rozbil by sa. Pod „špecifickými podmienkami“ si môžeme predstaviť napríklad to, že na pohár dopadol kameň, alebo že pohár spadol z určitej výšky na tvrdý objekt a podobne. Pri analýze dispozícií aj schopností sa používa kontrafaktúal a v oboch prípadoch sa predpokladá, že mať dispozíciu / schopnosť znamená, že sú také podmienky, za ktorých by boli aktualizované. Pravda je, že všetky pozície kompatibilizmu, podľa ktorých je schopnosť konať inak zlučiteľná s determinizmom, analyzujú schopnosti podobne ako dispozície. A niektorí, ako uvidíme, definujú schopnosti ako špecifický druh dispozícií.

Podmienková analýza bola predmetom mnohých presvedčivých kritík. Viaceré ďalšie kompatibilistické prístupy, ktoré tu zmienime, sa odlišujú od podmienkovej analýzy v tom, že ich analýza schopností je sofistikovanejšia a rafinovanejšia, čo je práve výsledok zohľadnenia kritiky namierenej proti podmienkovej analýze.

Vít Punčochář (2017) kritizuje špekulatívne filozofie, ktorých závery smerujú proti niektorým bežným presvedčeniam. Ak sa nejaká špekulatívna filozofia proti nim stavia, tak je to dôvod pochybovať o tejto filozofii, a nie o tom, čomu bežne veríme. Medzi tieto presvedčenia patrí aj to, že:

... existuje zmysel výrazu „môct“, v ktorom je pravdivá napríklad

11) Teraz som mohol zdvihnúť pravú ruku

ale nie veta

12) Teraz som mohol svojmu priateľovi telepaticky zaslať nejaké informácie (Punčocháč 2017, 614).

Predpokladajme, že argument následku je dokonalý a determinizmus je pravdivý. Ak je potom pravda, že aktér nezdvihol pravú ruku, ani nezaslal telepaticky nejaké informácie, tak potom nemal schopnosť urobiť ani jedno, ani druhé. No podľa Punčocháča medzi týmito vetami významový rozdiel je a tkvie v tom, že zdvihnutie pravej ruky, a nie telepatické zaslanie informácií priateľovi, je v moci aktéra. Je význam výrazu „môct“ v ktorom mohol urobiť jedno, ale nie druhé.

Neviem presne, proti komu je Punčocháčova kritika namierená, ale je zrejme, že výskyt tých, ktorých by sa mohla týkať, je veľmi zriedkavý. Striktní inkompatibilisti síce zamietajú slobodnú vôľu, ale všetci nezamietajú morálnu zodpovednosť (pozri napríklad Pereboom 2007). A libertarián by takisto nesúhlasil so stotožnením významu „môct“ vo vetách 11 a 12, iba ak za predpokladu, že determinizmus je pravdivý. Libertarián zamietá determinizmus práve preto, lebo verí, že medzi uvedenými vetami odlišnosť je, respektíve že výraz „môct“ v nich má odlišný význam.

Z tejto kľúčovej časti Punčocháčovho textu sa dozvedáme, že podľa kompatibilistov existuje význam výrazu „môct“, v ktorom aktéri majú schopnosť konať inak ako konali, aj keď je determinizmus pravdivý. A tento „význam výrazu *môct*, ktorý je relevantný z hľadiska slobodnej vôle“ (tamže, 613 – 614) je *môct* v zmysle *schopnosti* – ak som aj nezdvihol pravú ruku a nezaslal som priateľovi telepaticky informácie, tak prvé konanie je v mojej moci, a nie druhé.

Punčocháčove slová sú ozvenou toho, čo začiatkom dvadsiateho storočia napísal George Edward Moore (1912).

Ráno som *mohol* prejsť míľu za dvadsať minút, ale určite som *nemohol* zabehnúť dve míle za päť minút. V skutočnosti som neurobil ani jedno. Ale je číry nezmysel, aby fakt, že som *neurobil* ani jedno, odstránil rozdiel, ktorý vyjadřím, keď poviem, že jedno *bolo* v mojej moci a druhé *nie* (Moore 1912, 206).

Ďalšiu pozoruhodný komentár k rôznym významom „môct“ nájdeme niekoľko strán ďalej:

A teraz predpokladajme, že premisa tohto argumentu je pravdivá: že všetko má v skutočnosti svoju príčinu. Čo z toho v naozaj vyplýva? Zrejme všetko, čo z toho vyplýva, je, že v *jednom zmysle* „mohlo“ sa nič *nemohlo* stať inak, ako sa stalo (tamže, 209).

Moore v citovanej pasáži spomína argument v prospech (kauzálného) determinizmu. A tvrdí, že ak je determinizmus pravdivý, tak v jednom zmysle slova „môct“ sa nič nemohlo stať inak, ako sa stalo. Čiže keď som nezdvihol pravú ruku, tak som v istom zmysle ani *nemohol* zdvihnúť pravú ruku. Ale je iný význam výrazu „môct“, v ktorom som mohol zdvihnúť ruku. A podľa podmienkovej analýzy schopností to, že som mal schopnosť zdvihnúť ruku, znamená, že by som ju zdvihol, keby som sa ju rozhodol zdvihnúť. Sám fakt, že aktuálne zdvihnutie nebolo zlučiteľné s predchádzajúcim kauzálnymi podmienkami, je konzistentný s mojou schopnosťou zdvihnúť pravú ruku, pretože analýza schopností má formu kontrafaktuálu a antecedent je pravdivý v takom možnom svete, v ktorom sú nepravdivé propozície opisujúce práve tie kauzálne podmienky, v dôsledku ktorých v aktuálnom svete *v istom zmysle slova* nemôžem zdvihnúť pravú ruku.

Z našich pozorovaní si zatiaľ môžeme zobrat' všeobecné poučenie, že kompatibilisti podmienkovej analýzy tvrdia, že o schopnosti nás nepripravuje ani fakt, že ich realizovanie je nezlučiteľné s aktuálnymi podmienkami. A zdá sa, že je pravda, že takto o schopnostiach bežne uvažujeme. To, že práve neplávam, ma predsa neoberá o schopnosť plávať. A ak som práve na mieste, kde nie je voda, tak ani nemôžem plávať. No ani to, že teraz nemôžem plávať, asi nepodporuje tvrdenie, že nemám schopnosť plávať.

A k rovnakému záveru dochádzajú aj kompatibilisti porušenia prírodného zákona, respektíve zmeny minulosti.⁴ Túto pozíciu formulovali napríklad filozofi ako David Lewis (1981), Martin Fischer (1983) a John Turk Saunders (1986).

Lewis rozlišuje dve tézy o schopnostiach:

(Slabá téza) Som schopný urobiť niečo také, že ak by som to urobil, bol by porušený (prírodný, T. K.) zákon.

(Silná téza) Som schopný porušiť prírodný zákon (Lewis 1981, 115).

Podľa Lewisa si kompatibilista celkom dobre vystačí so slabou tézou. A táto téza v skutočnosti neprpisuje aktérom žiadne zázračné schopnosti. Slabá téza sa od silnej odlišuje najmä tým, že v slabej téze je vnorený kontrafaktuál. Podľa tejto tézy má aktér v *aktuálnom svete* nejakú nerealizovanú schopnosť, napríklad schopnosť zdvihnúť ruku, keď ju má na stole. Ak by túto ruku zdvihol, tak by porušil prírodný zákon. No jeho ruka leží na stole, čo je skutočnosť, ktorá ho nijako neoberá o schopnosť zdvihnúť ju. Čiže aktér má schopnosti, ktorých realizovanie *by znamenalo* vykonanie

⁴ Toto je moje pracovné označenie pozície, ktorej sa budem v nasledujúcich riadkoch venovať. Pokiaľ viem, nie je žiadny všeobecne akceptovaný názov.

zázraku. Aktéri *môžu* urobiť niečo, čo v inom zmysle tohto slova urobiť *nemôžu*. A to je tvrdenie, ktoré nápadne pripomína postoj podmienkovej analýzy. Podmienková analýza sa od Lewisovho prístupu na prvý pohľad odlišuje v tom, že nehovorí nič o porušení prírodného zákona. A práve zmienka o porušení prírodného zákona môže pôsobiť trochu máľúco. Mohlo by sa zdať, že Lewis tvrdí, že zdvihnutie ruky v aktuálnom svete by bolo porušením prírodných zákonov, ktoré platia v aktuálnom svete. A to je bežný zmysel výrazu zázrak – urobiť niečo, čo nie je zlučiteľné s prírodnými zákonmi. Lewis však neverí na zázraky.

Ked' poviem, že sa vo w_1 stal zázrak, tak tým myslím to, že boli porušené prírodné zákony. Ale všimnite si, že porušené zákony nie sú zákonmi sveta, v ktorom boli porušené. To je nemožné; nech je prírodný zákon čímkol'vek, je prinajmenšom neporušenou regularitou. Výraz „zázrak“ používam na vyjadrenie vzťahu rôznych svetov. Zázrak vo w_1 relatívne k svetu w_0 , je porušením zákonov w_0 vo svete w_1 , ktoré sú nanajvýš takmer zákonmi sveta w_1 . Zákonov sveta w_1 , ak vôbec existujú, sa to netýka (Lewis, 1987, s. 44 – 45).

Čiže antecedent kontrafaktuálu vnoreného do slabej tézy je pravdivý v takom možnom svete, ktorého prírodné zákony sa odlišujú od prírodných zákonov aktuálneho sveta. A zákony aktuálneho sveta sú „porušené“ v možnom svete, v ktorom je pravdivý antecedent kontrafaktuálu. Ako však vidíme, zákony žiadneho možného sveta neboli porušené v tomto ani inom možnom svete.

Ak je pravda, že k porušeniu prírodného zákona v bežnom zmysle nedochádza, tak sa nazdávam, že menej zavádzajúce znenie slabej tézy by mohlo byť takéto:

(Slabá téza)* Som schopný urobiť niečo také, že ak by som to urobil, prírodné zákony by boli iné, ako sú.

Podľa tejto formulácie slabej tézy je vnorený antecedent pravdivý v takom možnom svete, v ktorom sú iné prírodné zákony ako v aktuálnom svete. Pozmenené znenie tézy tiež nevyvoláva potrebu, ktorú vnímal Lewis (1981, 116 – 117) a totiž dodatočne vysvetľovať, že aktér nie je príčinou porušenia prírodného zákona.

Podobnú kompatibilistickú pozíciu o dva roky neskôr formuloval Fischer⁵ (1983):

⁵ Toto však nebolo posledné slovo Fischera k téme determinizmu a slobodnej vôle. Neskôr formuloval pozíciu *semikompatibilizmu* (napríklad Fischer 2007).

Som schopný urobiť niečo také, že ak by som to urobil, minulosť by bola iná, ako je (Fischer 1983, 131).⁶

Fischer o vnorenom kontrafaktuále hovorí, že ide o „neškodný, nekauzálny kontrafaktúál“ (tamže). Uvedeným komentárom zdôrazňuje, že nie je pravda, že aktér mohol zmeniť minulosť. To je schopnosť, ktorú zrejme žiadny aktér nemá. Aký je teda význam uvedeného kontrafaktúálu? Tento kontrafaktúál je podľa všetkého len skratkou nasledujúceho úsudku: ak je pravda, že z konjunkcie propozície, ktorá vyjadruje stav sveta v nejakom minulom okamihu, a propozície, ktorá vyjadruje prírodné zákony, vyplýva, že aktér má ruku na stole, tak ak prijmeme kontrafaktúálny predpoklad, že ju na stole nemá, tak musíme zamietnuť prinajmenšom jeden z uvedených konjunktov. Lewis sa od Fischera odlišuje predovšetkým výberom zamietnutého konjunktiva.

A zdá sa, že predpoklad o irelevantnosti toho, ktorý z konjunktov zamietneme, prijal Saunders (1986). Podľa Saundersa aktéri majú

... schopnosť konať tak (vykonať niečo také, že ak by to bolo vykonané), že buď by minulosť bola iná, ako bola, alebo by boli iné prírodné zákony, ako boli (Saunders 1986, 103).

Saundersov vnorený kontrafaktúál sa od Lewisovho a Fischerovho najnápadnejšie odlišuje v tom, že má v konzekvente disjunkciu. A je to disjunkcia konzekventov Fischerovho a Lewisovho vnoreného kontrafaktúálu, respektíve konzekventu pozmenenej verzie Lewisovho vnoreného kontrafaktúálu. Z týchto troch uvedených prístupov je Saundersov najvšeobecnejší.

Dovoľte mi na chvíľu sa vrátiť ku kondicionálnej analýze a objasniť jej vzťah k uvedeným prístupom. Kondicionálna analýza je *špeciálnym* prípadom Fischerovho prístupu. Podľa Punčochára by sa v kontrafaktúálnej situácii, v ktorej sa aktér rozhodol konať inak, ako v skutočnosti konal, muselo predpokladať, že tento aktér by mal aj inú motiváciu (2017, 624). To je pochopiteľné, pretože motivácia je relevantným parametrom vysvetlenia aktérovho konania – bolo by zvláštne predpokladať, že rovnaká motivácia by mohla stáť za dvoma úplne odlišnými konaniami. No ak je determinizmus pravdivý, mali by sme tiež predpokladať, že ďalšia podmienka v predchádzajúcom okamihu by bola iná ako bola, ak by bola iná motivácia atď. Z toho vyplýva, že ak je pravda, že aktér mohol konať inak v zmysle podmienkovej analýzy, tak mal schopnosť konať tak, že ak by tak konal, minulosť by bola iná, ako bola.

⁶ Toto nie je citácia, ale parafráza. Formát citácie som zanechal v záujme jednoduchšieho porovnania predkladaných pozícií.

Povedal som, že podmienková analýza je len špeciálnym prístupom kompatibilizmu zmeny minulosti. A práve toho, v čom podmienková analýza hovorí viac ako kompatibilizmus zmeny minulosti, sa týkajú kritiky, ktoré sú vo všeobecnosti považované pre podmienkovú analýzu za fatálne. Kritické poznámky sú zvyčajne uvedené protipríkladom a literatúra ich v súčasnosti pozná veľké množstvo. Na ilustráciu si uveďme príklad, ktorý spomína Michael Fara (2008).

Napríklad Alica má neurózu a bojí sa pavúkov. Jej neuróza je natoľko silná, že by v žiadnom prípade nemohla vedome vydržať v jednej miestnosti s pavúkom, nieto sa ho dotknúť. Takže Alica sa nemôže pokúsiť zdvihnúť pavúka. Ale Alica je silná a obratná, rovnako ako všetci ostatní, takže keby skúsila, *čo je nemožné*, zdvihnúť pavúka, uspela by (2008, 851).

Podľa tohto príkladu podmienková analýza zlyháva, pretože pripisuje aktérom schopnosti, ktoré zrejme nemajú. Antecedent kontrafaktuálu *Ak by Alica skúsila zdvihnúť pavúka, zdvihla by ho*, je pravdivý v takých kontrafaktuálnych podmienkach, ktoré sú nezlučiteľné s Alicinou neurózou.

Kompatibilisti museli čeliť výzve prekonať nedostatky podmienkovej analýzy. Tí, čo sa o to pokúsili, bývajú bežne označovaní ako *Noví dispoziionalisti*, pretože analyzujú schopnosti v termínoch dispozií. Podľa Fara (2008, 848) nevyhnutnou podmienkou schopnosti zdvihnúť pavúka je to, že Alica má dispoziáciu zdvihnúť pavúka. A tú zrejme nemá. Podobne dôvodí aj Vihvelin (2013). Podľa Vihvelin sú schopnosti zväzky (*bundles*) dispozií (tamže, 170) a mať dispoziáciu znamená mať vnútorné vlastnosti, ktoré sú kauzálnym základom schopnosti (tamže, 175). A Alici chýbal práve tento vnútorný kauzálny základ.

Verím, že tu prezentované kompatibilistické pozície dovedna predstavujú reprezentatívnu vzorku, ak nie vyčerpávajúci prehľad typov pozícií kompatibilizmu. Ak je to pravda, tak sme oprávnení prejsť ku všeobecnému komentáru a k neformálnej rekonštrukcii obhajoby kompatibilizmu pred argumentom následku.

Podľa kompatibilizmu aktérov o schopnosti nepripravuje to, že ich nerealizujú, a dokonca ani to, že ich v istom zmysle slova nemohli realizovať. Ak platí, že schopnosť aktéra *a* urobiť *A* nás oprávňuje k tvrdeniu, že aktér *a* môže vykonať *A*, tak potom platí, že *a* mohol vykonať *A* aj v takom prípade, keď svoju schopnosť vykonať *A* nerealizoval, respektíve keď ju v istom zmysle slova realizovať nemohol, pretože jej realizácia by znamenala porušenie prírodného zákona, respektíve zmenu minulosti.

Takže nie je pravda, že ak je determinizmus pravdivý, tak nik nemôže konať inak, ako v skutočnosti koná.⁷

V ďalšej časti sa budem venovať porovnávaniu podmienok, ktoré podľa kompatibilizmu, respektíve inkompatibilizmu musí aktér splniť, aby mal schopnosť konať inak. Je dôležité overiť si, či kompatibilisti, respektíve inkompatibilisti rozumejú pod schopnosťou konať inak to isté alebo nie, pretože keby mali iný pojem schopnosti konať inak, pripomínala by ich diskusia spor ľudí, ktorí sa nezhodnú v tom, že Miro je najmúdrejší žiak šiestej triedy, až kým si neuvedomia, že na identifikáciu takého žiaka používajú iné kritériá. Timothy O'Connor (2018) hovorí, že výraz „schopnosť konať inak“ je významovo viacznačný, alebo vágny, pretože rôzni autori rozumejú výrazu „schopnosť“ inak. Nazdávam sa, že O'Connor nemá pravdu. Nemá ju preto, lebo schopnosť konať inak nie je nejaký osobitý druh schopnosti medzi ostatnými schopnosťami, ale je to pojem, respektíve vlastnosť schopností. Keby mal O'Connor pravdu, museli by sme najprv presne definovať pojem schopnosti, aby sme vôbec mohli povedať, čo to schopnosť konať inak je. V takom prípade by sa ale mohlo namietat, že náš prístup nie je nestranný. No podľa mojej mienky neplatí, že odpoveď na otázku, čo je to schopnosť, ovplyvňuje odpoveď, alebo nejako hlbšie súvisí s odpoveďou na otázku, čo je to schopnosť konať inak.

O schopnosti konať inak

Byť schopnosťou konať inak je status, ktorý schopnosti v čase získavajú a strácajú. To, či nejaká schopnosť získa status *byť schopnosťou konať inak*, je kontextovo podmienené. Ak napríklad aktér beží, tak používa svoju schopnosť behať. Ak má, kým behá, nejakú inú schopnosť, ktorej použitie je nezlučiteľné s behaním, napríklad schopnosť chodiť, tak má schopnosť so statusom *schopnosť konať inak*. Čiže aktér má schopnosť konať inak. No ak prestane bežať a začne chodiť, tak potom už schopnosť chodiť nie je schopnosťou aktéra konať inak ako koná, hoci neprestáva byť aktérovou schopnosťou. Nevyhnutnou podmienkou tvrdenia, že nejaký aktér má schopnosť konať inak ako koná, alebo že mal schopnosť konať inak ako konal, je, že tento aktér má, respektíve mal aspoň dve také schopnosti, ktoré nemožno uplatniť zároveň a z ktorých jednu používa, respektíve použil. Verím, že kompatibilista ani inkompatibilista by nenamietali, že *toto* musí byť pravda, aby aktér mal schopnosť konať inak ako koná. Predpokladajme, že aktér beží. Ktorú schopnosť za tejto okolnosti označuje výraz „schopnosť aktéra, ktorý teraz beží, konať inak, ako koná“? Ak má tento aktér v danom čase

⁷ Jadro tejto obhajoby je podobné ako u Vihvelin (2013, 170 – 171), ale tu uvedená obhajoba je všeobecnejšia.

viac ako jednu schopnosť, ktorej vykonanie je nezlučiteľné s vykonaním aktuálne vykonávanej schopnosti, tak všetky majú status byť schopnosťou aktéra konať inak ako koná. Ak napríklad tento aktér má okrem schopnosti bežať aj schopnosť sedieť, stáť na mieste, schopnosť ľahnúť si a schopnosť chodiť, tak každá jedna z týchto schopností je jeho schopnosťou konať inak, ako práve koná. Takže výraz „schopnosť konať inak“ relatívne k tomuto aktérovi a za týchto podmienok neoznačuje schopnosť, ale označuje množinu jeho schopností. A žiadna množina nie je schopnosť. To, čo označuje výraz „schopnosť konať inak“ závisí od okolností. A mnohé schopnosti, ktoré máme, v čase získavajú a strácajú tento status. Ak povieme, že aktér nemal na výber vo vzťahu k nejakému konaniu, tak to znamená, že výraz „schopnosť konať inak“ za daných okolností a vo vzťahu k danému aktérovi označuje prázdnu množinu. Medzi vlastnosťou *býť schopnosťou konať inak* a schopnosťami je rovnaký vzťah ako medzi aktérmi a vlastnosťou byť prezidentom. Niektorí aktéri túto vlastnosť získajú, a potom ju stratia.

Takže byť schopnosťou konať inak je pojem, ktorý označuje množinu takých schopností, ktorých uplatnenie je nezlučiteľné s uplatnením schopnosti, ktorú aktér uplatňuje.⁸ Hodnota tohto pojmu, totiž množina schopností, ktorú označuje, je relatívna k parametru aktéra, k parametru aktuálne použitej schopnosti, a vždy je podmnožinou všetkých schopností, ktoré daný aktér v čase konania má. Inak povedané, byť schopnosťou aktéra konať inak ako koná, je funkcia z množiny usporiadanej dvojice aktér / konanie do takej množiny schopností, ktorá je vlastnou podmnožinou množiny všetkých schopností aktéra, na ktorého je táto funkcia aplikovaná. Preto sa hodnota tohto pojmu môže líšiť v prípade dvoch aktérov, ktorí práve bežia – jeden totiž môže mať schopnosť, ktorú druhý aktér nemá, napríklad schopnosť chodiť po rukách.

Mať schopnosť konať inak je vlastnosť, ktorú pripisujeme aktérovi iba vtedy, ak aspoň jedna jeho schopnosť je schopnosťou konať inak. A nazdávam sa, že všetko, čo kompatibilisti tvrdia, je, že aktér má schopnosť konať inak vtedy a len vtedy, keď niektoré jeho schopnosti sú v čase jeho konania schopnosťami konať inak. Podľa Lewisa, Fischera a Saundersa aktér, ktorý mal ruku na stole, mal schopnosť konať inak, ak je pravda, že mal schopnosť zdvihnúť ruku, hoci je aktuálne vykonanie tejto schopnosti nezlučiteľné so zákonmi aktuálneho sveta, respektíve s minulosťou aktuálneho sveta. Rovnaký zámer mali aj predstavitelia podmienkovej analýzy, ktorej nedostatky sa neskôr usilovali napraviť Noví dispozionalisti. Spomeňme si na to, čo hovoril Moore o prejdení jednej míle za dvadsať minút a prebehnutí dvoch míľ za päť minút – ak som neurobil ani jedno, tak ak je determinizmus pravdivý, v istom zmysle slova som ani jedno urobiť nemohol. Ale v inom slova zmysle som mohol urobiť jedno, kým druhé nie. Inak povedané, ani jedno

⁸ Tu predpokladám, že uplatnenie schopnosti (konanie) je jedinečná a neopakovateľná udalosť, ktorá sa vyskytuje na nejakom mieste a v nejakom čase.

nemohol Moore v istom zmysle slova vykonať, hoci jedno z nich *mohol*, respektíve *mal schopnosť vykonať*. A to, že mal túto schopnosť v čase, keď pil kávu alebo raňajkoval, znamená, že mal schopnosť konať inak.

Je zaujímavé, koľko nedorozumení vyvolala identifikácia vlastnosti aktéra mať schopnosť konať inak s jeho schopnosťami. Úsilie kompatibilistov schopnosti konať inak a determinizmu je vlastne úsilím preukázať to, že *nestrácame schopnosti*, ktorých použitie je nezlučiteľné s aktuálne používanou schopnosťou. Ale inkompatibilista nevrdí, že ak je pravdivý determinizmus, tak prichádzame o nejaké schopnosti, ale že *žiadne aktuálne nevyužité schopnosti nemajú status byť schopnosťou konať inak*. To potvrdzuje aj libertarián Richard Taylor (1963, 497), keď sa bráni kritike oponentov jeho argumentu v prospech fatalizmu, ktorý formuloval, aby dokázal nezlučiteľnosť princípu bivalencie so slobodnou vôľou:

... kritici poukazujú na to, že máme schopnosť urobiť niečo, aj keď chýba nejaká podmienka – minulé, prítomná, budúca – nevyhnutná na jej použitie. Čiže niekto môže byť dokonale schopný plávať, hoci nie je práve pri jazere, alebo môže zdvihnúť závažie, hoci sa o to nepokúsi, alebo dať dieťaťu na zadok väčšími, než si zaslúži, a tak ďalej. Toto všetko je dokonale pravdivé (Taylor 1963, 497).

Taylor so svojimi kritikmi plne súhlasí, keď hovoria, že determinizmus nás neoberá o žiadne schopnosti. Taylor a ďalší inkompatibilisti sa usilujú dokázať, že ak je determinizmus pravdivý, tak žiadna naša schopnosť nikdy nemá status byť schopnosťou konať inak ako konáme.

Kompatibilista je presvedčený, že aktér má schopnosť konať inak vtedy a len vtedy, keď má ďalšie schopnosti, ktoré spĺňajú určité podmienky. Čo si myslí inkompatibilista? Za akých podmienok možno povedať, že aktér má schopnosť konať inak, ako konal? Je zaujímavé, že hoci môžeme v literatúre nájsť mnoho podôb kompatibilizmu, nič také nemôžeme povedať o inkompatibilizme. Najlepšie vysvetlenie asi je, že inkompatibilista je ten, kto začína celú diskusiu, a je na kompatibilistovi, aby vypracoval nejakú pozitívnu odpoveď a doložil k nej vysvetlenie. Nazdávam sa, že inkompatibilista podmieňuje pripísanie vlastnosti *mať schopnosť konať inak, ako koná*, aktérovi ešte splnením ďalšej podmienky. Stopy tejto podmienky môžeme nájsť napríklad v texte Roberta Kanea:

Podľa vašej analýzy môžu osoby preskočiť plot, hoci je to tu a teraz nemožné vzhľadom na minulosť a prírodné zákony. To nie je to ako my,

libertariáni, rozumieme výrazu „môcť“ v argumente následku. Rozumieme mu tak, že je možné, že to *urobíte tu a teraz, vzhľadom na všetky fakty, ktoré sa v prítomnosti vyskytujú* (Kane 2007, 13).⁹

Kane na tomto mieste oslovuje kompatibilistov podmienkovej analýzy. Je dôležité všimnúť si výraz „je možné“ v citácii. Tento výraz neodkazuje na schopnosť, ale na *historickú možnosť*. Historické možnosti sú konceptuálne naviazané na doktrínu indeterminizmu, podľa ktorej sú minulosť a prítomnosť zlučiteľné s odlišnými budúcnosťami. Tento druh indeterminizmu bežne voláme *otvorená budúcnosť* a modelujeme ho tak, že na množine stavov sveta definujeme reláciu čiastočného usporiadania, pre ktorú platí podmienka spätnej, teda do minulosti orientovanej lineárnosti, ktorá nemá korešpondujúcu podmienku pre budúcnosť, pretože tá pozostáva z viacerých možných, s aktuálnou minulosťou zlučiteľných budúcností. Medzi týmito budúcnosťami nenájde žiadnu *aktuálnu* budúcnosť, v porovnaní s ktorou by ostatné boli len čírymi možnosťami – všetky sú rovnako možné a žiadna z nich zatiaľ nie je aktuálna. Preto pre model jazyka nad touto štruktúrou neplatí princíp bivalencie – sú také výroky, ktoré nie sú ani pravdivé, ani nepravdivé, výroky ako „Zajtra bude námorná bitka“¹⁰ a podobne. Z ontologického hľadiska sa minulosť zväčšuje, časom narastá, ale to, ktorá budúcnosť bude aktualizovaná, respektíve ktorá z možných budúcností sa časom stane aktuálnou minulosťou, čiastočne záleží aj od slobodných aktérov, ktorých rozhodnutia možno opísať ako vylučovanie niektorých z možných budúcností z pozície kandidátov na aktuálnu minulosť. Tento druh indeterminizmu, indeterminizmus otvorenej budúcnosti, vychádza naproti niektorým našim bežným očakávaniam, totiž že budúcnosť ešte nie je daná a že to, ktorá nastane, aspoň čiastočne závisí od našich rozhodnutí. A inkompatibilista trvá na tom, že aktér má schopnosť konať inak ako koná, iba ak je indeterminizmus pravdivý, pretože podmienkou tejto schopnosti je, že alternatívne konanie k aktuálne používanej schopnosti musí, alebo aspoň raz muselo byť historickou možnosťou. Čiže ak aktér beží, tak potom má, respektíve mal schopnosť konať inak ako koná, respektíve konal, iba ak je, alebo ak bolo historicky možné, že bude chodiť, sedieť alebo plávať a podobne. Inak povedané, aktér má schopnosť konať inak ako koná, iba ak je taký nedávny okamih, v ktorom nebola pravda, že behať bude, ale ani to, že nebude.

⁹ Kane tu formuluje odpoveď kompatibilistom a hovorí v mene obhajcov argumentu následku, špeciálne libertariánov.

¹⁰ Typ výrokov, o ktorých sa tu zmiňujem, je v angličtine označovaný ako *future contingents propositions*. V slovenčine zatiaľ nemáme ustálený ekvivalent názvu tohto typu propozícií. Ponúkajú sa možnosti ako *budúce náhodné propozície* alebo *kontingentné propozície o budúcnosti*. Príklad s námornou bitkou použil už Aristoteles. Explicitne o princípe bivalencie a o potrebe jeho zamietnutia, ak je determinizmus nepravdivý, hovoril Jan Łukasiewicz (1990, 126)

Predpokladám, že inkompatibilista súhlasí s kompatibilistovou požiadavkou, že aktér, ktorý má schopnosť konať inak, musí mať okrem použitej schopnosti aj nejaké iné schopnosti. Inkompatibilista však dodáva, že táto požiadavka *nie je dostatočnou podmienkou* pre pripísanie schopnosti konať inak aktérovi, pretože je ešte aspoň jedna nevyhnutná podmienka, a totiž, že alternatívne konanie muselo byť historickou možnosťou. A ak táto podmienka nebola splnená, tak potom podľa inkompatibilistu všetky ďalšie schopnosti, ktoré aktér aktuálne nepoužíva, strácajú status *byť schopnosťou konať inak*.

Na začiatku práce som povedal, že sa k pojmu determinizmu a k jeho definícii ešte krátko vrátim. Sú prinajmenšom dva postupy definovania determinizmu a negácia výsledku jednej z nich nevedie k indeterminizmu, ktorý je pre libertariána použiteľný. Na odlišnosť v týchto definíciách upozorňujú Müller a Placek (2018) a Müller *et al.* (2019). Podľa jedného postupu definovania determinizmu je deterministický svet taký v ktorom absentuje vetvenie. A ak svet nie je deterministický, tak sa v nejakom okamihu vetví – pozostáva z viac ako jednej histórie, ktoré sa v nejakom intervale prekrývajú. Podľa druhého postupu definovania determinizmu je svet deterministický vtedy a len vtedy, keď pre každý možný svet, v ktorom platia rovnaké prírodné zákony ako v aktuálnom svete platí, že ak sa s aktuálnym svetom zhoduje aspoň v jednom okamihu, tak sa s ním zhoduje vo všetkých okamihoch. Earman (1986, 13) zhodu svetov v nejakom okamihu vysvetľuje tak, že tieto svety majú v danom okamihu všetky fyzikálne vlastnosti rovnaké. Čiže dané svety sú v nejakom čase kvalitatívne identické, ale numericky odlišné, neprekrývajú sa, a teda sa ani nevetvia. Negácia determinizmu potom znamená, že existuje aspoň jeden taký možný svet, ktorého prírodné zákony sú rovnaké ako prírodné zákony aktuálneho sveta a tento svet je s aktuálnym svetom aspoň v jednom okamihu kvalitatívne identický, no existuje aspoň jeden taký okamih, v ktorom sa tieto svety odlišujú. V jazyku opisujúcom takýto indeterministický svet platí princíp bivalencie – budúcnosť nie je otvorená. V nejakom zmysle slova je pravda, že to, čo sa stane, stane sa. V tomto svete však viac nie je nevyhnutnosť, ktorá by nám umožnila spoliehať sa na predpovede javov a ich vysvetlenia. Nie je v ňom prítomná invariantnosť v nasledovaní určitých príčin určitými následkami. Bolo by zvláštne, ba až nepochopiteľné tvrdiť, že takýto svet je vhodným miestom pre aktéra so slobodnou vôľou. Takýto indeterministický svet libertariánovi nič nedáva, za to mu mnohé berie.

Poznámkou k dvom postupom definovania determinizmu sledujem dva ciele: 1) Inkompatibilista prijíma postup definovania determinizmu, ktorý nie je prijímaný vo všeobecnosti; 2) Je škoda, že autori, ktorí píšu o kompatibilite determinizmu a slobodnej vôle, často začínajú svoje práce pomerne skromným a nešpecifickým komentárom k determinizmu, v ktorom sa zmieňujú o princípe kauzality, o nevyhnutnosti,

s akou nasleduje účinok svoju príčinu, o nekonečne dlhých kauzálnych reťazcoch alebo nezlučiteľnosti minulosti s viacerými možnými budúcnosťami. Ak totiž niekto prijíma z nezávislých dôvodov druhý uvedený postup definovania determinizmu, tak by jeho stanovisko k problematike zlučiteľnosti determinizmu a slobodnej vôle malo byť zrejmé ešte skôr, ako preň začne uvádzať vysvetlenia.

Záver

V práci som sa pokúsili poukázať na viaceré nedorozumenia medzi kompatibilistami a inkompatibilistami. Prvé nedorozumenie spočívalo v nesprávnej interpretácii záveru a cieľa argumentu následku – kompatibilisti boli presvedčení, že ak je argument následku platný a ak je determinizmus pravdivý, prichádzame o množstvo našich schopností. Preto vo svojej obhajobe dokazujú, že z predpokladu o pravdivosti determinizmu nevyplýva, že nejaké schopnosti strácame. Cieľom inkompatibilistov pritom bolo poskytnúť dôkaz, podľa ktorého náš determinizmus nepripravuje o schopnosti, ale pripravuje naše schopnosti o status byť schopnosťou konať inak.

Toto nedorozumenie vysvetľujem tak, že kompatibilisti a inkompatibilisti majú iný pojem schopnosti konať inak. Ak je to pravda, tak diskusia medzi kompatibilizmom a inkompatibilizmom je v zvláštnom stave. Na začiatku práce som rozlíšil striktných inkompatibilistov, libertariánov, kompatibilistov, podľa ktorých je determinizmus zlučiteľný so schopnosťou konať inak, a takých kompatibilistov, ktorí sa hlásia k pojmu slobodnej vôle, ktorý nepredpokladá, že aktéri majú schopnosť konať inak. Ktoré z týchto táborov si naozaj odporujú v tom, že slobodná vôľa a determinizmus sú zlučiteľné? Zdá sa, že žiadne.

Literatúra

- FARA, M. (2008): Masked Abilities and Compatibilism. *Mind*, 117 (468), 843 – 865.
- FISCHER, J. M. (1983): Incompatibilism. *Philosophical Studies*, 43 (1), 127 – 137.
- FISCHER, J. M. (2007): Compatibilism. In *Four Views on Free Will*. Malden – Oxford: Blackwell Publishers Blackwell (5 – 43).
- FOLEY, R. (1979): Compatibilism and Control over Past. *Analysis*, 39 (2), 70 – 74.
- FRANKFURT, H. G. (1069): Alternate Possibilities and Moral Responsibility. *Journal of Philosophy*, 66 (23), 829 – 839.
- KANE, R. (2007): Libertarianism. In: *Four Views on Free Will*. Malden – Oxford: Blackwell Publishers, 5 – 43.
- LEWIS, D. (1981): Are we free to break the laws? *Theoria*, 47 (3), 113 – 121.
- LEWIS, D. (1987): *Philosophical Papers: Volume II*. Oxford: Oxford University Press.
- ŁUKASIEWICZ, J. (1990): On Determinism. In: Borkowski, L. (ed.): *Selected Works. Studies in Logic and the Foundations of Mathematics*. Amsterdam – London: North Holland, 110 – 128.
- MARKO, V. (2017): Towards a Demarcation of Forms of Determinism. *Organon F*, 24 (1), 54 – 84.
- MOORE, G. E. (1912): *Ethics*. Oxford: Oxford University Press.
- MÜLLER, T., PLACEK, T. (2018): Defining Determinism. *British Journal for the Philosophy of Science*, 69, 215 – 252. DOI: <https://doi.org/10.1093/bjps/axv049>

- MÜLLER, T., RUMBERG, A.; WAGNER, V. (2019): An introduction to real possibilities, indeterminism, and free will: three contingencies of the debate. *Synthese*, 196 (1), 1 – 10. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11229-018-1842-4>
- O'CONNOR, T. (2018). Free will. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Dostupné na: < <https://plato.stanford.edu/entries/freewill/> >
- PEREBOOM, D. (2007). *Hard Incompatibilism. In Four Views on Free Will*. Hoboken – New Jersey: Willey Blackwell.
- PUNČOCHÁŘ, V. (2017). Problém svobodné vůle a logika kontrafaktuálních výroků. *Filosofický časopis*, 65 (4), 607 – 631.
- SAUNDERS, J. T. (1968): The Temptations of “Powerlessness”. *American Philosophical Quarterly*, 5 (2), 100 – 108.
- TAYLOR, R. (1963): A note on fatalism. *Philosophical Review*, 72 (4), 497 – 499.
- VAN INWAGEN, P. (1975): The Incompatibility of Free Will and Determinism. *Philosophical Studies*, 27 (3), 185 – 199.
- VAN INWAGEN, P. (1986): *An Essay on Free Will*. Oxford: Oxford University Press.
- VIHVELIN, K. (2013): Free Will Demystified: A Dispositional Account. In: Russell, P – Deery, O. (eds.): *The Philosophy of Free Will: Essential Readings From the Contemporary Debates*, 166 – 189. DOI: 10.5840/philtopics2004321/211

Táto práca bola podporená projektom Agentúry pre podporu výskumu a vývoja č. APVV-17-0057 a grantom VEGA č. 1/0036/17.

Tomáš Kollárik
Katedra logiky a metodológie vied
Filozofická fakulta UK v Bratislave
Gondova 2
814 99 Bratislava
Slovenská republika
e-mail: tomas.kollarik@uniba.sk
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8354-7970>